

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. Г.С.СКОВОРОДИ

**ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ
В СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ, СПЕЦІАЛЬНОЇ
ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Харків 2023

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди**

***Формування життєвої компетентності осіб з особливими
освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної
та інклюзивної освіти***

Збірник наукових праць

Харків – 2023

Редакційна колегія:

Головний редактор – **Бойчук Юрій Дмитрович**, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор ХНПУ імені Г. С. Сковороди;

Заступник головного редактора – **Коваленко Вікторія Євгенівна**, кандидат психологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри спеціальної педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди;

Відповідальний секретар – **Якуба Леся Станіславівна**, викладач кафедри спеціальної педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Члени редакційної колегії:

Бондар Віталій Іванович, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди;

Казачінер Олена Семенівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології ХНПУ імені Г.С. Сковороди;

Трубавіна Ірина Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди;

Галій Алла Іванівна, кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології ХНПУ імені Г.С. Сковороди;

Голуб Наталія Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди;

Луценко Олена Володимирівна, кандидат медичних наук, доцент кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології ХНПУ імені Г. С. Сковороди;

Сінопальнікова Наталія Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди;

Козачек Надія Олексіївна, старший викладач кафедри спеціальної педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Затверджено редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
Протокол № 3 від 15.03.2023 р.

3 41

Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти» / За загальною редакцією Ю. Д. Бойчука – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2023. – 629 с.

Збірник містить наукові праці, присвячені висвітленню проблеми формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами. Розглянуто широке коло нагальних питань, пов'язаних з організацією психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладах спеціальної, інклюзивної та позашкільної освіти в умовах воєнного стану.

Електронне видання

АДАПТАЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ДО ЕДУКАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Здобувачі освіти з особливими освітніми потребами в Україні сьогодні – це значна група осіб, які потребують особливої уваги фахівців та їх тісної співпраці із батьками/опікунами. В законодавстві чітко визначено, хто може набувати статусу особи із особливими освітніми потребами (далі – ООП). До них належать і ті, хто має порушення здоров'я (тимчасове чи пожиттєве), труднощі у навчанні та соціоадаптаційній сфері. Через активні бойові дії, які тривають на території України від 2014 р., збройну агресію росії та її воєнні злочини, кількість осіб, які потребують допомоги і не лише в освітній галузі, різко збільшилася. Відповідно інклюзія, яку ми на законодавчому рівні почали впроваджувати в освіту від 2017 р., не лише не згортає свої процеси, але й розширює напрями, сфери застосування.

Впродовж вересня 2022 р. – грудня 2023 р. нашим Інклюзивно-ресурсним центром Тернопільського національного педагогічного університетом ім. Володимира Гнатюка було проведено ряд бесід із батьками майбутніх абітурієнтів, опитування щодо виявлення критичних проблем, пов'язаних із реалізацією інклюзії у закладах загальної середньої освіти. Серед 57 респондентів, які взяли у ньому участь, 82 % з-поміж інших проблем виявили неготовність батьків та здобувачів освіти до едукативного процесу, у який ми розуміємо як «процесуальний компонент освіти у його триєдності – навчання, розвитку і виховання» [1]. Не зважаючи на думку, яка зараз домінує у колі фахівців щодо інклюзивної освіти як такої, що створює умови переважно для соціалізації особистості з особливими освітніми потребами, вважаємо, що метою та результатом залучення даної категорії учнів до едукативного процесу є розвиток у них усіх необхідних компетентностей для життєдіяльності та продовження навчання, які передбачають врахування їхніх можливостей, задатків, потенціалу, потреб під час формування необхідних для подальшої життєдіяльності знань, умінь, навичок, мотивації та досвіду.

Проблемі адаптації першокласників до школи присвячено чимало науково-методичних досліджень та рекомендацій. Одразу нагадаємо, що під адаптація до едукативного процесу зазвичай розуміють пристосування дитини до нових умов, вимог, режиму та правил, які регулюють її діяльність, а також до побудови системи взаємостосунків із однолітками, учителями та іншими суб'єктами освітнього процесу.

Впровадження інклюзивного навчання сприяло залученню до спільного освітнього процесу дітей із нормотиповим розвитком та із порушеннями здоров'я, зі статусом інвалідності. Відповідно, труднощі із якими зіштовхується дана категорія дітей при адаптації до освітнього процесу є тотожними і водночас мають певні особливості.

Нам не вдалося віднайти даних досліджень про тривалість адаптаційного періоду дітей із ООП до інклюзивного освітнього процесу. У загальному визначають тривалість від 3-6 до Фактори, від яких залежить якість та швидкість шкільної адаптації учня із особливими освітніми потребами, умовно розділяємо на групи, які стосуються:

1) *особистість учня із ООП*: загальний рівень розвитку; стан здоров'я, психофізіологічні показники; здатність до комунікації, взаємодії із однолітками; сформованість навичок самообслуговування; попередній адаптаційний досвід; психологічна готовність; соціальна зрілість та ін.;

2) *сім'я учня із ООП*: благополуччя сім'ї; домінування адекватного стилю сімейного виховання; налагоджена взаємодія батьків із інклюзивно-ресурсним центром; поінформованість батьків про особливості організації інклюзивного навчання і своєї ролі у ньому; умотивованість батьків брати активну участь у реалізації інклюзивного навчання їх дитини;

3) *заклад освіти*:

- сформованість інклюзивної компетентності педагогічних працівників та обслуговуючого персоналу, умотивованість фахівців працювати у команді психолого-педагогічного супроводу;

- позитивний попередній досвід реалізації інклюзивних підходів у закладі загальної середньої освіти;

- рівень організаційної культури, у якому відображаються проголошені цінності, групові норми, стилі вирішення конфліктів, рівень сприйняття «інакшості», діюча система комунікації, положення особистості в колективі, прийнята символіка (традиції, гасла, ритуали, правила гри), філософія школи, етикет та правила взаємодії учасників освітнього процесу, стереотипи поведінки, організаційний клімат, тип управління освітнім закладом, світоглядна позиція та ціннісна орієнтація усіх суб'єктів освітнього процесу, їх емоційний інтелект, рівень емпатійності [2, 95];

- відповідність вимогам універсального дизайну та санітарному регламенту усіх навчальних, спортивних, рекреаційних приміщень, прибудинкової та пришкільної ділянок [3; 4];

- наявність матеріального забезпечення, яке відповідає потребам конкретного учня із ООП: додаткові облаштування, адаптовані чи модифіковані засоби навчання та навчальні матеріали, дієвість ресурсної та сенсорної кімнат [5].

Варто також враховувати так звані зовнішні фактори, які є загальними, однак відіграють немаловажну роль у якості впровадження інклюзивної освіти, від якої також залежить і якість адаптації учня із ООП. До них відносимо: нормативно-правове регулювання інклюзивної освіти; фінансування інклюзивних процесів у сфері освіти; дієвість системи раннього втручання; налагоджену співпрацю закладу загальної середньої освіти із інклюзивно-ресурсним центром, який надає відповідні послуги учневі із ООП та його сім'ї; пріоритетність інклюзивної освіти у розвитку територіальних громад.

Усі причини дезадаптації пов'язані із недостатнім врахуванням вище перерахованих факторів і можуть стати причиною виникнення в учня шкільної

фобії. Вперше її описано в однойменній статті (School Phobia) у 1941 р. в американському журналі з ортопсихіатрії (American Journal of Orthopsychiatry) авторським колективом: А.М. Джонсон, Є.І. Фальштейн, С.А. Сзурек, Маргарет Свендсен (А.М. Johnson M.D., E.I. Falstein, S.A. Szurek, Margaret Svendsen) [6]. Автори стверджують: дана фобія є невротичним станом, що може провокувати розлади сну, енурез, підвищену тривожність, загострення хронічних захворювань, а також негативно впливає на діяльність учня та його міжособистісні відносини із однокласниками та учителями. Виділяють два види шкільної фобії: *дидактогенію* (страх перед школою, навчальним процесом, пов'язаний із необхідністю долати об'єктивні труднощі навчання); *дидаскалогенію* (страх перед учителем, викликаний порушенням педагогічного такту зі сторони учителя). Часто ці види шкільної фобії є присутні одночасно, переростають у неврози, що є складними психічними захворюваннями та потребують спеціального лікування. Тому одне із перших завдань фахівців супроводу учня із ООП: попередити можливий розвиток шкільної фобії. Як бачимо, дана проблема не стосується тільки учнів із ООП, але й із нормотиповим розвитком.

Негативні емоції, такі як страх, тривога, агресія, які виникають в учня у процесі шкільної адаптації, не лише гальмують даний процес, але й негативно впливають на подальшу соціалізацію, активну діяльність учня в освітньому процесі. В учнів із ООП на цьому фоні часто спостерігається регрес у розвитку (від лат. слова *regressio* (регрес), або відкат (частіше вживане)). Це своєрідне явище означає перехід до більш низького рівня розвитку, втрату (часткову втрату) раніше здобутих дитиною навичок та умінь в одній чи більше сферах розвитку, повернення на попередню чи менш зрілу стадію розвитку почуттів та поведінки дитини або ж відсутність прогресу. Як відзначив у своєму дослідженні Тохтамиш О.М.: «При регресії відбувається повернення до більш ранніх, інфантильних особистісних реакцій, що виявляється в демонстрації безпорадності, залежності, дитячої поведінки з метою зменшення тривоги і відходу від вимог реальної дійсності» [7, 650-651].

Узагальнюючи наш консультативний досвід батьків учнів із ООП, які співпрацювали із Інклюзивно-ресурсного центру Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка впродовж 2019-2022 рр., пропонуємо наступну поетапну схему супроводу шкільної адаптації учня із ООП (табл. 1).

Таблиця 1.

Поетапна схема супроводу шкільної адаптації учня із ООП

Етап		Завдання	
I	Підготовчий	З'ясування рівня розвитку та можливостей дитини, її здатності навчатися спільно із	- здійснення комплексної діагностики учня фахівцями інклюзивно-ресурсного центру, - визначення ступеня прояву освітніх труднощів та необхідного рівня підтримки; - отримання батьками інформації про

		нормотиповими учнями та потенціалу сім'ї	нормативно-правові та організаційні засади інклюзивної освіти, системи послуг для їх дитини; - нормування сімейного виховання та вирішення проблем, які стосуються сімейного благополуччя.
II	<i>Попередній</i>	Підготовка закладу загальної середньої освіти до учня з ООП	- отримання супровідних документів, які є підставою відкриття інклюзивного класу, залучення асистента учителя, асистента дитини; - проведення внутрішнього аудиту на предмет готовності педагогів працювати в умовах інклюзивного класу, цінностей організаційної культури закладу освіти, доступності відповідно до можливостей даного учня із ООП, наявності необхідного облаштування, матеріально-технічної бази, засобів та матеріалів навчання тощо; подолання перешкод у разі їх виявлення; - відкриття чи доукомплектування ресурсної / сенсорної кімнат; - налагодження комунікації та взаємодії школи із сім'єю учня з ООП, інклюзивно-ресурсним центром; - підготовка учнів класу до появи однокласники/ці з ООП (у разі, коли клас вже сформований та здійснював освітню діяльність); - укладання індивідуального плану розвитку учня із ООП (за потреби) із рекомендаціями щодо необхідних адаптацій та модифікацій в освітньому процесі та просторі.
		Підготовка учня з ООП до входження в інклюзивне освітнє середовище	- психологічна готовність (формування мотивації учіння і розуміння навчального процесу, своєї ролі у ньому, розвиток пізнавальних здібностей, здатність керувати своїми емоціями та станами, долати труднощі, розвиток вольових зусиль, когнітивних процесів, навчальних навичок); - біологічна адаптація (налагодження режиму дня, розподіл різних видів діяльності впродовж дня);

			<ul style="list-style-type: none"> - соціальна підготовка (здатність будувати стосунки із оточуючими, виявляти власне ставлення, потреби, відстоювати себе, звертатися по допомогу та ін.); - ознайомлення учня із приміщенням та пришкольною ділянкою, розміщення у школі основних кабінетів (навчального класу, спортивного / танцювального / актового залу, басейну), кімнат гігієни, їдальні тощо.
III	<i>Реалізаційно-корекційний</i>	Реалізація інклюзивного навчання у закладі освіти	<ul style="list-style-type: none"> - відкриття інклюзивного класу; - забезпечення функціонування команди психолого-педагогічного супроводу (відповідно до потреб учня з ООП, що відображені у рекомендаціях ІРЦ); - здійснення передбачених адаптацій та модифікацій; - оформлення допуску асистенту учня до освітнього процесу; - введення до штатного розпису закладу освіти асистента учителя; - реалізація завдань індивідуального плану розвитку учня із ІПР; - залучення до попереднього навчання у даній школі (підготовча школа, школа майбутнього першокласника); - залучення психолога школи, класного керівника, фахівців інклюзивно-ресурсного центру, батьків інших фахівців до діагностики адаптації учня з ООП до умов школи і корекція подальших дій та заходів, змісту індивідуального плану розвитку.
		Супровід адаптації учня із ООП	<ul style="list-style-type: none"> - знайомство та налагодження комунікації із класним керівником, учнями класу, асистентом вчителя, асистентом дитини (якщо такі передбачені); - залучення учня до різних видів діяльності, заходів, отримання ним позитивного досвіду пізнавальної та комунікативної діяльності; - заохочення учня до прийняття, дотримання вимог та правил шкільного

			<p>життя й навчання, прояву ініціативи;</p> <ul style="list-style-type: none"> - підтримка у налагодженні комунікації учня з суб'єктами освітнього процесу, прийнятті темпу шкільного життя; - спонукання учня з ООП та батьків дотримуватися раціональної організації занять і режиму дня, з обов'язковим включення рухової активності; - попередження / подолання проявів булінгу; - інформаційна та методична підтримка батьків у процесі шкільної адаптації їх дитини із ООП.
--	--	--	---

Завдання на кожному із етапів мають корелюватися відповідно до індивідуальних потреб та можливостей учня із ООП.

Нам не вдалося віднайти вітчизняних досліджень за період 2000-2022 рр., які стосувалися б тривалості адаптації учнів, зокрема учнів із ООП. Визначаємо це одним із пріоритетів майбутніх наукових розвідок, для того, щоб можна було зорієнтувати учителів в адекватності тривалості того чи іншого етапу шкільної адаптації учнів молодших класів, у тому числі і тих, хто має особливі освітні потреби. Наразі у науково-популярній літературі найчастіше зустрічаємо думки що адаптація учнів може тривати від декількох тижнів і до пів року, що залежить, як ми вище зазначили, від ряду факторів.

Визначальними ознаками позитивної адаптації учня із ООП є те, що школа у нього загалом викликає позитивні емоції, бажання відвідувати усі навчальні заняття та інші заходи, учень проявляє інтерес до виконання завдань, отримує задоволення від спілкування із однокласниками та учителями, проявляє ініціативу, бере на себе відповідальність і загалом вдається виконувати завдання, визначені індивідуальною програмою розвитку.

До основних принципів, на яких має будуватися процес шкільної адаптації учня із ООП відносимо: індивідуалізації та диференціації, конфіденційності, об'єктивності, доцільності, гнучкості, відкритості, систематичності, доброзичливості, створення ситуації успіху.

Необхідно пам'ятати, що перебування учня із ООП в інклюзивному закладі загальної освіти – це черговий етап соціалізації, який визначає якість формування його особистості. Таким чином, адаптація учня з ООП є важливим етапом входження в освітній процес і залежить від його особистісних характеристик, виховних впливів сім'ї та готовності закладу загальної середньої освіти забезпечити необхідні умови інклюзивного освітнього процесу та безперешкодного простору.

Література

1. Вишневецький О.І. Теоретичні основи сучасної Української педагогіки : Навчальний посібник. Дрогобич «Коло», 2006. 608 с. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/vyshnevsky.pdf> (дата звернення: 23 січня 2023 р.).

2. Удич З.І. Ресурсний аспект закладу загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання. Актуальні проблеми управління закладами освіти в контексті стратегії модернізації освітньої галузі : колективна монографія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. С. 83-96. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/17178> (дата звернення: 22.02.2023).
3. Санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти : Наказ Міністерства охорони здоров'я № 2205 від 25.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text> (дата звернення: 23.02.2023).
4. Інклюзивність будівель і споруд: ДБН В.2.2-40:2018. URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832 (дата звернення: 23.02.2023).
5. Удич З., Удич М. Ресурсна кімната vs сенсорна кімната. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат* : Матеріали II Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю на базі інклюзивно-ресурсного центру Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, 20 жовтня 2021 р.) / Упор. Удич З.І., Шульга І.М. Тернопіль : ТНПУ, 2022. С. 176-177. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/27306> (дата звернення: 23.02.2023).
6. Johnson, A. M., Falstein, E. I., Szurek, S. A., & Svendsen, M. (1941). School phobia. *American Journal of Orthopsychiatry*, 11(4), 702–711. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/19390025/1941/11/4> (дата звернення: 23.02.2023).
7. Тохтамиш О.М. Психологічний механізм регресії та його зв'язок із самосприйняттям особистості. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка*. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2012. Том X. психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 23. с. 647-657.

Фролова Т. П.

вчитель розвитку слухозоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови
Комунальний заклад
«Харківська спеціальна школа №5»
Харківської обласної ради

ВИКОРИСТАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНДИВІДУАЛЬНОЇ СЛУХОВОЇ РОБОТИ

Війна є травмівною подією, що викликає відчуття безпорадності й незахищеності, впливаючи на мислення людини та її ставлення до світу, спричиняючи хронічні стресові розлади.

Це, безперечно, складний час і для вчителів, і для дітей, частина з яких були змушені покинути свої домівки і вирушити в безпечніші місця, де відбувається навчання у незвичних умовах.

Одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері освіти є робота зі збереження і зміцнення здоров'я дітей, що реалізується через систему здоров'язберігаючих технологій.

Зміст корекційної роботи з формування вимови та розвитку слухозорового сприймання усного мовлення підпорядковані основній меті – допомогти дитині з особливими освітніми потребами, сформуванню умінь і навички словесного спілкування, розвинути мовлення та словесно-логічне